

Galina Soloviy

SLAVIC NECROPOLIS OF LAST QUARTER I THOUSAND A. D. OF THE UKRAINIAN PRE-CARPATHIAN REGION

The article deals with the necropolis of the last quarter I thousand A. D. of the Ukrainian Pre-Carpathian region. The materials from Slavic necropolis 9th – 10th centuries in Plisnesk, Revno and Staryj Zbarazh are analyzed.

Key words: "typical" burial, burial ground, necropolis, Raykovetska culture, the Slavs.

УДК 94(477):(470+571):355.332.075"1775/1791"

Сергій Краснобай

**ВСТУП ЗАПОРОЗЬКОЇ СТАРШИНИ НА РОСІЙСЬКУ ЦИВІЛЬНУ СЛУЖБУ
В КІНЦІ XVIII СТОЛІТТЯ**

Стаття присвячені долі січової верхівки після руйнації Запорозької Січі у 1775 р. Охарактеризовано причини переходу запорозької старшини на цивільну службу в російські повітові й губернські адміністративні установи. На основі аналізу архівних документів встановлено, що виконання певних завдань та доручень від російської адміністрації дозволяло окремим запорізьким старшинам претендувати на отримання офіцерського чину, що дозволяло nobilitуватися. Доведено, що представники січової еліти, займаючи певні посади в адміністративних установах, активно сприяли колонізаційному процесу в Південній Україні.

Ключові слова: Південна Україна, запорозька старшина, цивільна служба, дворянство, адміністративні установи.

Дослідники історії українського козацтва відзначають вагомий внесок колишньої запорозької старшини у сфері організації і управління Чорноморського козацького війська, яке стало правонаступником Війська Запорозького, знищеного у 1775 р. Погоджуючись з цим твердженням все ж зазначимо, що останнім часом завдяки віднайденим архівним документам можна більш широко дослідити долю січової еліти після 1775 р. Знищивши Запорозьку Січ, російський уряд почав уніфікувати соціально-економічну та адміністративно-територіальну систему колишніх запорозьких вольностей. Враховуючи можливість соціального заколоту, намагаючись закріпитися у регіоні, російська влада була змушена звернутися по допомогу до запорозької старшини, яка, маючи управлінський досвід, добре розумілася на специфіці краю. Дослідження ролі запорозької старшини у системі російського управління на землях Південної України є досить актуальним.

Завданням цієї статті є висвітлення причин залучення запорозької старшини на російську службу, їх призначення на певні посади та напрямки діяльності у ролі державних чиновників.

Аналіз цієї проблеми дає можливість оцінити внесок колишньої січової еліти в управління та колонізацію земель степової України. Питання залучення запорозької старшини на російську цивільну службу знайшло своє відображення у роботах наступних авторів. Так, дослідниця А. Олененко у дослідженні стверджує, що зі скасуванням Запорозької Січі козацьке населення змушене було мати діловодні стосунки з місцевою російською адміністрацією за загальноімперським зразком. Особливо це стосувалося козацької старшини, яка перейшла на службу до Російської імперії, отримала офіцерські чини та окрім того займала певні адміністративні посади у новостворених адміністративно-територіальних одиницях Азовської губернії [1, с. 62].

Заслугує на увагу і доробок історика О. Панкєєва, який у статті узагальнено подає представлення запорозької старшини в місцевих органах російської влади. На думку дослідника, у перші роки після зруйнування Січі, у ході формування штатів нових губернських установ, запорозька старшина мала певні непорозуміння з новопризначеними російськими чиновниками через небажання передавати свої повноваження російській владі та залишатися осторонь управління регіоном. Також, як стверджує автор, певна частина козацького стану була змушена вступати на державну службу в якості канцелярських службовців через ризик зубожіння і заради кар'єрного зростання [2, с. 220].

Також можна згадати і доробок дослідниці І. Савченко, яка стверджує, що імперська адміністрація на початкових етапах свого становлення, активно долучала запорозьку старшину для нагляду за місцевим населенням у козацьких паланках [3, с. 206]. Зважаючи на певні успіхи в дослідженні окресленого питання, варто все ж зазначити, що роль запорозької старшини у

формуванні адміністративного апарату Південної України висвітлюється дещо поверхнево і узагальнено.

Знищення Запорозької Січі у 1775 р. дозволило російській владі практично безперешкодно зайняти землі, які належали козакам. Мільйони десятин землі було поділено між Азовської та Новоросійською губерніями. На місцевому рівні адміністративна реформа дещо гальмувалася через побоювання царських чиновників через можливі виступи опозиційно налаштованих козаків і старшини, колишні запорозькі паланки перейменовувалися у повіти, без суттєвих змін територіальних кордонів. Також, для зменшення соціальної напруги російська влада була змушена комплектувати чиновницькі штати на місцях з числа запорозької старшини. Зі свого боку, козацька еліта також шукала контактів з російською адміністрацією – намагання влаштуватися як найкраще за нових умов штовхало останню до трансформації свого соціально-правового становища. В умовах тотального свавілля, російські поміщики й чиновники безцеремонно захоплювали старшинські маєтності, колишня січова еліта була змушена стати на шлях нобілітації і як наслідок перетворитися на російських дворян. Найпоширенішим і найпростішим шляхом набуття дворянства для козацької верхівки стало отримання офіцерського табельного чину [4, с. 90]. Для отримання армійського звання потрібно було продемонструвати свою лояльність до російської влади та нагадати про свою вірну і хоробру службу під час російсько-турецьких конфліктів. Ще одним варіантом для кар'єрного зростання і отримання бажаного офіцерського чину могла бути цивільна служба у повітових й губернських установах.

Колишня січова еліта долучалася до управління на різних щаблях адміністративно-територіальної ієрархії і, навіть, комунікаційних сполучень. Так, запорозький старшина Бершадський в офіційній документації значився, як начальник Кальміуського повіту, старшина Білий виконував наглядові функції у с. Новоселиці, а старшина Легкоступ – наглядав за самарським казенним мостом [5, арк. 8]. Інші старшини – Антон Головатий і Василь Чернявський (останній уже мав чин капітана російської армії) були призначені наглядачами за окремими поселеннями в Азовській губернії [6, с. 353]. Основною функцією козацького старшини, який призначався російською владою на посаду наглядача за тим чи іншим поселенням, був контроль місцевого населення з метою недопущення різноманітних виступів чи повстань. Полковий старшина А. Головатий, як наглядач, мав надсилати до Азовської губернської канцелярії та В. Черткову рапорти, які переважно стосувалися злочинів, що відбувалися у його поселенні [1, с. 62].

Про розмаїття службових обов'язків запорозької старшини на російській службі також красномовно свідчать атестати та клопотання, які зберігаються у Російському державному військово-історичному архіві. Дані документи подавалися "вгору" по владній вертикалі, як від самих старшин, так і від імені російських офіцерів, які виконували чиновницькі функції. Поява подібних документів скеровувалася на те, щоб якнайкраще показати заслуги "вірних" козаків на державній службі. Так, у одному із атестатів на ім'я полкового старшини Антона Шульги зазначається, що він виконував адміністративно-поліцейські функції на посаді городничого у Слов'янській провінції, усі доручення виконував зразково, у штрафх і підозрах помічений не був [7, л. 102].

Інший запорозький старшина Федір (Пенелін) отримав також позитивну характеристику з тієї ж Слов'янської провінційної канцелярії за зразкову роботу на посаді лічильника у провінційному казначействі [7, л. 95]. У атестаті на ім'я полкового старшини Івана Вербцова зазначено, що він був закріплений за одним із поселень і активно виконував різноманітні доручення від коменданта Січі підполковника Норова, активно брав участь в різноманітних комісіях і всіляко сприяв переселенню місцевих запорожців з зимівників до новостворених слобід і міст за що міг бути нагороджений [7, л. 98–99]. Певні атестати безпосередньо вказують на те, що його власник мав бути удостоєний армійським чином. Так, у рапорті, датованому 26 березня 1778 р., від губернатора В. Черткова на ім'я Г. Потьомкіна був перелік запорозьких старшин, представлених на нагородження армійськими чинами. З переліку прізвищ можемо виділити старшину Хіжнявського, який претендував на армійський чин через допомогу у створенні військових слобод для комплектування Луганського пікінерного полку [8, л. 387–387 об.]. У атестаті, датованому 24 травня 1782 р., від генерал-поручика В. Черткова на ім'я полкового старшини Івана Неживого зазначається, що останній заслуговує на нагородження обер-офіцерським чином за благоустрій поселень на р. Соленій селян, які вийшли із Криму і справедливий роздачі грошей на облаштування і посівного матеріалу для землеробства [7, л. 175].

Інші запорозькі старшини, обділені владною увагою, наполегливо намагалися нагадувати про себе. У клопотаннях про нагородження їх армійськими чинами зазначалася їх лояльність до влади і зразкова служба на зайнятих посадах. Наприклад, полковий старшина Степан Роменський у своїй чолобитній на ім'я імператриці Катерини II просить звільнити його зі служби з нагородженням штаб-офіцерським чином за плідну роботу в різних комісіях, за своєчасне виконання доручень від губернської канцелярії. Як і у випадку з полковим старшиною І. Неживим, С. Роменський також

вказує на активну участь в облаштуванні і розселенні вихідців із Криму на р. Соленій, заготівлі фуражу для полкових і казенних коней [9, с. 374–375].

Також активно сприяв колонізації колишніх вольностей запорозьких старшина Григорій Іванович Василенко, у 1779–1780-х рр. він забезпечував продовольством греків, які переселялися у Маріуполь [10, арк. 26]. Показовим є приклад полкового старшини Климента Перепіліна. У своєму клопотанні на ім'я князя Г. Потьомкіна, він просив посприяти як у найшвидшому нагородженні його чином за вірну службу на посаді комісара [7, л. 175]. Також старшина К. Перепілін мав ще позитивні відгуки від земського комісара і губернського регістратора. За добре управління поселенням Куцшовкою і будучи, за дорученням Новоросійської губернської канцелярії, приватним наглядачем для недопущення розповсюдження небезпечної хвороби, К. Перепілін був рекомендований до нагородження. Очевидно, що питання увінчалось успіхом для старшини Перепіліна, оскільки вже у 1791 р. прізвище К. Перепіліцина (прізвище змінено на російський лад – К. С.) зустрічається у реєстрах Чорноморського козацького війська, де він у чині капітана російської армії вже представлений до нагородження званням секунд-майора [10, арк. 44]. Як стверджував дослідник Д. Каюк, запорозька старшина через загрозу втрати своїх статків і особистої свободи була змушена приймати від російського уряду різноманітні обов'язки: служба у пікінерних полках, робота у комісіях, заготівля та транспортування провіанту, фуражу, будматеріалів тощо. На думку автора, запорозька старшина, намагаючись nobilitуватися, мала отримувати офіцерські чини на регулярній службі. Зазвичай, чини були досить низьких класів і рідко коли січова старшина на державній службі робила вдалу кар'єру [11, с. 261–263]. Проте були й винятки, зустрічаються приклади, коли певні представники з числа запорозької старшини, пройшовши шлях nobilitації, змогли дослужитися до більш високих посад у владній російській ієрархії.

Відомі випадки, коли окремі запорозькі старшини, уже будучи російськими дворянами, змогли посісти посади дворянських предводителів. Так, у 1784 р. дворянські збори обрали полковника Опанаса Федоровича Ковпака предводителем дворянства Олександропольського повіту, у Херсонському повіті у 1786 р. головою місцевого дворянства став секунд-майор Сидір Ігнатович Білий, а у 1791 р. новомосковським дворянським предводителем став капітан Василь Чернявський [12, с. 86–87]. Відзначимо, що через дворянського предводителя держава встановлювала безпосередній зв'язок із дворянством окремого повіту. Предводителі повітового дворянства відносилися до виборного чиновництва й не отримували жалування. Поступово посада предводителя дворянства перетворюється на центр повітової адміністрації. В обов'язки предводителів входило головування у повітових дворянських опіках, ведення списків дворян у повітах, видача посвідчень про дворянську гідність, ініціювання благодійних справ.

Таким чином, колишня запорозька старшина, вступаючи на державну службу, намагалася захистити свої економічні та політичні інтереси, інтегруючись у соціальні структури Російської імперії. Усе це вимагало зміни правового становища запорозької старшини, яка прагнула долучитися до дворянства. Намагаючись nobilitуватися, через службу в російському адміністративному і чиновницькому апараті, запорозька еліта зробила вагомий внесок у колонізацію та освоєння Південної України.

Список використаних джерел

1. Олененко А. Г. Азовська губернська канцелярія (1775–1784): історія установи та її документації / А. Г. Олененко. – К., 2013. – 304 с.
2. Панкєєв О. С. Козацький фактор у діяльності губернського та повітового чиновництва Південної України другої половини XVIII століття / О. С. Панкєєв // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Просвіт, 2009. – Вип. XXVI. – С. 219–221.
3. Савченко І. В. Запорозька спадщина в діяльності місцевих установ Азовської та Новоросійської губернії / І. В. Савченко // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Просвіта, 2009. – Вип. XXVI. – С. 204–208.
4. Каюк Д. Г. Формування катеринославського та херсонського дворянства в 60-ті роки XVIII – на початку XIX століття: дис... канд. іст. наук / Д. Г. Каюк. – Дніпропетровськ, 2002. – 243 с.
5. Центральний державний історичний архів України, м. Київ, ф. 229, оп. 1, спр. 365, арк. 8.
6. Месяцеслов с росписью чиновных особ в государстве на лето от Рождества Христова 1778 г. – СПб.: при Императорской Академии наук. – С. 353.
7. Российский государственный военно-исторический архив, ф. 52, оп. 1/94, д. 304, л. 7, 95–99, 102, 175.
8. Российский государственный архив древних актов, ф. 16, оп. 1, д. 797, л. 387–387об.
9. Эварницкий Д. И. Вольности запорожских казаков / Д. И. Эварницкий. – СПб., 1898. – 386 с.
10. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського. Інститут рукописів, ф. II, спр. 24812, арк. 26, 44.
11. Дмитренко И. И. Сборник исторических материалов по истории Кубанского казачьего войска в 4 т. / И. И. Дмитренко. – СПб., 1896. – Т. II.
12. Каюк Д. Г. Nobilitація запорозької старшини наприкінці XVIII – початку XIX ст. / Д. Г. Каюк // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Тамдем-У, 1999. – Вип. VIII. – С. 259–264.
13. Сурева Н. В. Повітові і губернські дворянські предводителі на Півдні України (остання чверть XVIII ст.) / Н. В. Сурева // Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету. – Запоріжжя: Тамдем-У, 1999. – Вип. VII. – С. 81–87.

Сергей Краснобай

ВСТУПЛЕНИЕ ЗАПОРОЖСКОЙ СТАРШИНЫ НА РОССИЙСКУЮ ГРАЖДАНСКУЮ СЛУЖБУ В КОНЦЕ XVIII ВЕКА

Статья посвящена судьбе казацкой старшины после уничтожения Запорожской Сечи в 1775 г. Охарактеризованы причины перехода запорожской старшины на гражданскую службу в российские уездные и губернские административные учреждения. На основании архивных документов установлено, что исполнение конкретных задач и поручений от российской администрации позволяло отдельным запорожским старшинам претендовать на офицерский чин, что давало возможность для нобилизации. Доказано, что представители сечевой элиты, занимая конкретные должности в административных органах, активно содействовали колонизации территории Южной Украины.

Ключевые слова: Южная Украина, запорожская старшина, гражданская служба, дворянство, административные учреждения.

Sergiy Krasnobay

ACCESSION OF ZAPORIZHIAN SERGEANT MAJOR TO RUSSIAN CIVIL SERVICE IN THE LATE XVIII CENTURY.

The article is dedicated to the problem of Sich officers' fate after the breakup of Zaporizhian Sich in 1775. The author examined the reasons why Zaporizhian sergeant majors moved to civil service at Russian district and provincial administrative institutions. Having researched the archival documents the author revealed that realization of specific tasks and assignments from Russian administration let some Zaporizhian sergeant majors get officers ranks and, as a consequence, become noblemen. It was proved that the representatives of Sich elite having occupied certain posts at administrative institutions, actively promoted the colonization of southern Ukraine territories.

Key words: South Ukraine, Zaporizhian officers, civil service, nobility, administrative institutions.

УДК 94(477)

Микола Бармак

ЛЕГІТИМАЦІЯ ТА ДЕКЛАСАЦІЯ ШЛЯХТИ КИЇВСЬКОЇ, ВОЛИНСЬКОЇ ТА ПОДІЛЬСЬКОЇ ГУБЕРНІЙ НАПРИКІНЦІ XVIII – НА ПОЧАТКУ XIX СТ.

Розглянуто питання легітимациі та декласациі шляхти Київської, Волинської та Подільської губерній Російської імперії, включення їх у систему регіонального управління. Встановлено, що російська влада зіткнулася із необхідністю визнання у дворянстві представників шляхти Речі Посполитої, легітимация якої відбувалася поряд із декласациєю.

Ключові слова: губернія, шляхта, дворянське зібрання, легітимизация, декласация.

Приєднавши, після трьох поділів Речі Посполитої, значні території на заході, Російська імперія зіткнулася з необхідністю визнання статусу правобережної шляхти, визначення її місця у російському суспільстві та її кооптації у дворянство імперії.

Інтегрування правобережних територій до складу Російської імперії ускладнювалося тим, що у регіоні залишався сильним вплив правобережної шляхти, яка була не лише соціальним, економічним і культурним, але й політичним станом, що не бачив миритися із втратою незалежності. Через відсутність у російської влади міцних позицій у краї, його активна інтеграція аж до 30-х років XIX ст. була приречена.

Політику Російської імперії наприкінці XVIII ст. – у першій половині XIX ст. щодо шляхетства Правобережжя розглядав у своїх працях І. Кривошея [26–28]. На прикладі Уманського повіту науковець простежив хід легітимациі шляхти упродовж кінця XVIII – першої половини XIX ст. та дослідив декласацийні заходи російського уряду, аналізуючи динаміку процесу визнання станової приналежності шляхти Правобережжя. У розвідці С. Лисенка та Є. Чернецького "Правобережна шляхта (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)" [30] висвітлюється соціальна історія шляхти Волині, Київщини та Поділля після приєднання цих територій до Російської імперії, аналізується хід легітимациі шляхти та її декласациі.

Російська імперія "йшла на співробітництво з регіональною елітою..., соціальний статус шляхти відповідав статусові російського дворянства. Отож, лояльні шляхтичі кооптувалися в